

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Політична культура ще за радянських часів була однією з достатньо популярних тем політичної науки (на той час – науковий комунізм). Проте час плине – і змінюється як сама політична культура, так і глибина та різноплановість її наукового дослідження. Особливо це справедливо щодо політичної культури незалежної України, яка зазнала кординальних змін, у тому числі через виникнення актуалітетів, не характерних для політичного життя радянських часів.

Водночас розгалуження наукового знання, формування нових, межових досліджень, досліджень на стикові кількох наукових напрямів та спеціальностей ставить на порядок денний новий погляд на звичні поняття. Потребує нового осмислення і поняття політичної культури. Колишня “монополія” політології на дослідження політичної культури має бути порушеною культурологічною наукою, яка виокремлює свій аспект аналізу цього явища і нові підходи.

Для вивчення політичної культури з позицій суто політологічного підходу характерним є наголос на “політичній”, а для культурологічного – на “культурній” складовій цього явища.

Культурологічний підхід, на думку автора статті, полягає у тому, що під політичною культурою розуміється сукупність соціокультурних стереотипів (у поєднанні із новаціями) сприйняття і оцінки (ставлення до) політики як специфічного виду культури, при якому людина не є її суб’єктом за виключенням участі у виборах чи проведенні референдуму (за умов демократичного політичного режиму), тобто коли вона ситуативно перетворюється на учасника виборчого процесу. Таким чином, для цього підходу відправною точкою є широке розуміння поняття культури, тобто як синоніму специфічно людської діяльності, результатом якої є створення штучного (у порівнянні з природним) середовища існування людини.

В свою чергу культурна складова політичної культури має кілька вимірів, одним з яких вважаємо гендерний, тобто такий, що відбиває взаємовплив статевих життєвих світів (світу чоловіка та світу жінки) і політики як сукупності інститутів, процесів та діяльності суб’єктів з приводу здійснення суспільної влади за допомогою організаційних, регулятивних і контролюючих функцій.

Мета статті. Визначити характер еволюції політичної культури України за роки незалежності з точки зору гендерного аспекту, тобто сприйняття та соціальної оцінки жінки як суб’єкту (реального чи гіпотетичного) політичного процесу та носія політичної влади.

Історіографія проблеми. Історіографію з теми статті у вітчизняній історичній науці можна поділити на дві складові: історіографію з питань політичної культури і історіографію з гендерних питань. У першому напрямі, в свою чергу, слід виокремити роботи, присвячені дослідженню політичної культури України.

За радянських часів з питань політичної культури писали Кейзеров Н.М., Єришев Н.М., Рехало В.А., Бурлацький Ф.М., Галкін А.А., Житинев В.А. та ін.

За часів незалежної України до питання політичної культури зверталися відомі українські політологи і філософи, намагаючись понятійно вдосконалити саме словосполучення “політична культура” та структурувати його зміст.

Так, один з найбільш відомих сучасних українських політологів М.І. Михальченко так визначає політичну культуру: політична культура це – “система знань і уявлень політичних

класів, верств, малих соціальних груп, окремих індивідів про владу, державу і політику, орієнтація і активність у сфері політичних відносин, дій народних мас; рівень розвитку державних і громадсько-політичних інститутів” [1].

У “Політологічному енциклопедичному словнику” політична культура визначена як “частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб’єктів політичного життя” [2].

Є. Головаха визначає політичну культуру як сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, які визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і спрямованість їх політичної активності [3].

З точки зору В. Бебика політична культура виступає як різновид культури або як спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображують, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й навички участі громадян у суспільно-політичному житті України [4].

С. Говоруха, відштовхуючись від ідей проф. Університету Ратгерс, Нью Джерсі (США) Я. Кубіка, розрізняє політичну культуру, культуру політики, культурну політику і політику культури, що на погляд автора даної статті є продуктивною ідеєю, оскільки відображує специфіку різних наукових підходів [5].

З робіт, присвячених дослідженню саме політичної культури України, слід відмітити наступні: Бистрицького Є. “Протодемократія та культурполітичні трансформації в Україні” (Політична думка – 1994 – №4), Молчанов М. “Політична культура України: радянська чи пострадянська?” (Сучасність – 1995 – №10), Рудакевич О.М. Ментальність і політична культура української нації (Розбудова держави – 1995 – №10), Бебика В.М., Головатого М.Ф., Ребкало В.А. “Політична культура сучасної молоді” (К.: 1996), монографію “Политическая культура населения Украины” (К.: 1999) та ін.

Що стосується гендерного аспекта української політичної культури, то дослідження у цьому напрямі виступають скоріше як дослідження гендерного аспекту політики, а не суто політичної культури.

Серед вітчизняних робіт подібного спрямування: Л. Трофіменко: дисертація “Феномен жіночого політичного лідерства в Україні” (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), її ж “Роль суспільного устрою у політичній соціалізації жінки”, “Політичні права жінки та їх реалізація”, Мельник Т.М. “Гендерна політика в Україні”, колективна монографія “Гендерні аспекти державної служби”. Крім цього слід відмітити дисертацію Кулачек О.І. “Гендерна паритетність у державному управлінні: становлення та тенденції розвитку в Україні”, яка була захищена з державного управління.

До цього ж напрямку дослідження слід віднести статтю Гінни М. “Жінки на державній службі – історію розвитку за останні 30 років” (Вісник Української Академії державного управління – 1999, №3), Лавриненко Н.Г. “Гендерний аспект структур влади” (Українське суспільство на порозі третього тисячоліття – К.: 1999), а також публікацію Михайлової К.Г., Богословської І.Г., Борисенко О.С., Головної І.В., Гога Н.П. “Жінки та влада” (Жінки в Україні – Міжвідомчий науковий збірник – Т.23. – К., 2001).

Предметом дослідження авторів цих робіт є стан включення української жінки до державних владних структур.

Проте за межами згаданих робіт, як першого, так і другого напрямів залишається ставлення суспільства до самої цінності жінки як політичного діяча, втіленого в сукупність соціокультурних стереотипів. Автор статті і ставить собі за мету спробу заповнити цю лакуну в дослідженнях української політичної культури на матеріалі еволюції останньої за роки незалежності.

Соціокультурні стереотипи сприйняття жінки в соціальному контексті, набір соціальних ролей, відведених їй чоловіками, в українській ментальності традиціоналістського типу в цілому можуть бути охарактеризовані як такі, що ґрунтуються на редукції соціального значення жінки до її біологічного начала. Жінці традиційно відводилися заняття, пов'язані з народження і вихованням дітей та обслуговуванням чоловіка, насамперед забезпечення його первинних (фізіологічних потреб): харчування, сексуальної потреби, забезпечення побутового комфорту.

У такому сенсі сприйняття політичної ролі жінки мало бути однозначно заперечним. Не даремно влучним визначення цього стереотипу є висловлювання, яке донедавна було досить поширеним: “У політиці – не жіноче обличчя”.

Поодинокі історичні виключення з цього правила у період спільної українсько-російської історії проаналізовано вітчизняною дослідницею Т. Пархоменко, яка відмітила, що разом із певними спільними із російською рисами українська ментальність відзначається значно більшою толерантністю і повагою до соціальної (у тому числі політичної) активності жінки – достатньо згадати постаті таких жінок як княгиня Ольга, Анна – королева Франції, Роксолана. Вони залишили по собі пам'ять саме як політичні діячки, як жінки, що займалися (і успішно) політикою, а не були просто дружиною князя чи короля чи султана [6].

Після звільнення українців від кріпацтва жіноча активність зростає, хоча до політичної діяльності українська жінка не допускається аж до радянських часів.

За радянських часів, як відомо, існувала установка на забезпечення представництва жінок у владних структурах, які на той час фактично складались з державних та партійних, що було вище за державні і де факти підміняли державні за рахунок обов'язкового членства управлінців в комуністичній партії, отже подвійного підпорядкування при домінуванні партійного. Квотувалося представництво жінок на партійних з'їздах, конференціях. Проте, чим вищою була управлінська ланка, чим вищим був рівень політичної діяльності, тим меншим було представництво на ньому жінок. На рівні вищої влади СРСР – це єдиний міністр-жінка Е. Фурцева. На рівні УРСР – В. Шевченко.

У цьому відношенні найсприятливішими вважаються 80-роки, коли представництво жінок у Верховній Раді СРСР сягало 31% загальної чисельності. Але органом, який фактично керував країною, було Політбюро ЦККПРС – і у цьому жінки були відсутні.

Проте й депутатські посади зменшилися для жінок вже за часів правління Горбачова – до 16%. Цей парадокс насправді відображував не особисті уподобання Генкеса, дружина якого Р.Горбачова активно впливала на політичну поведінку і політичні рішення свого чоловіка, а може розглядатися як підтвердження стійкості антифемінних архетипів у політичній свідомості чоловічого (а можливо і жіночого) населення: разом із лібералізацією внутрішньополітичного життя країни часів Горбачова і – відповідно – зменшення впливу і втручання компартії в політичні процеси, тобто з падінням контролю за жіночим квотуванням, гору взяло традиційне ставлення до жінок як до особи, якій не має місця в політиці.

Таким чином, Україна входить в незалежність з політичною культурою, в якій стрімко зростають антифемінні настрої за рахунок актуалізації маскуліноцентрованих архетипів, що спричиняє підсилення стереотипів сприйняття жінки і політики як несумісного сполучення.

Віддамо належне, політична культура України у післяперебудовні роки зберігала більшу толерантність до жінки: протягом зазначеного періоду 1997-1999 рр. С. Станік – міністр юстиції, Ю. Тимошенко – з грудня 1999 до лютого 2001 року віце-прем'єр. Разом з тим, перебування жінок у вищій ланці виконавчої влади – Кабінету міністрів – в пострадянській Україні має хвилястий характер: 1991-1997 – жодної, 1997-1999 – одна (С. Станік), 1999-2001 – одна (Ю. Тимошенко), 2001-2003 – жодної.

Представництво жінок в законодавчій гілці влади більш помітне. Так 14 квітня 1998 р. посаду омбудсмана обіймає жінка Н. Карпачова, яка була заст. голови Комітету Верховної ради з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. Серед депутатів Верховної Ради всіх скликань обов'язково присутні жінки, але їх кількість невелика.

Да й ставлення до них неоднозначне. Відбитком чоловічого стереотипу сприйняття жінки у політиці, тобто елементом вітчизняної політичної культури, є висловлювання з цього приводу народного депутата Верховної Ради України III скликання М. Сироти: “Політка – це суворя боротьба, яка потребує всіх сил, миттєвої реакції і навіть згорання, а для жінки це протиприродно... Час жінки в політиці ще просто не настав. Ось коли ситуація стабілізується, тоді в політику й придуть жінки. А поки що чоловіки згорають у сьогоднішній боротьбі, готуючи в політиці майбутній плацдарм для жінок”. (Наведено з: “Гендерні аспекти державної служби”³ – К.: 2002. – С. 209).

До речі, це перекикається із загальною марксистською установкою на те, що не має окремого жіночого питання, воно є складовою загального звільнення людини, а отже, і всі жіночі проблеми автоматично вирішуються у загальній класовій боротьбі робітничого класу. Але ж хочеться заперечити, що, як людина “взагалі” немає, так немає і робітничого класу “взагалі”, він теж складається з представників обох статей, які мають відмінності, у тому числі і щодо владних стосунків.

Тож можна припустити, що політичній культурі України, з якою ввійшла в незалежність, була притаманна наявність стереотипів: а) традиційного, тобто за великим рахунком антифемінного, суспільства: б) комуністичного минулого, з ідеологією розчинення жіночого питання у контексті загальнокласового. І той і інший стереотипи заперечують жінку як політичного суб'єкта, тобто як політичного діяча, як особу, здатну до функціонування в політичних інститутах.

Але це погляд на “політичну” жінку відбиває поки що лише чоловічу складову політичної культури, чоловіки у даному випадку розглядаються як носії зазначеного політичного стереотипу. А чи можна реконструювати “жіночий” погляд на жінку в політиці?

Проаналізуємо дані соціологічного опитування, наведеного в монографії “Гендерні аспекти державної служби” [С. 119].

Вибірка з 200 респондентів при відповіді на питання анкети “Кого б ви бажали мати керівником за статтю?” розподілилися наступним чином: 32,1% опитаних жінок і 11,8% опитаних чоловіків відповідали, що хотіли б мати своїм керівником жінку; 55,4% опитаних жінок і 75,7% опитаних чоловіків відповіли – “чоловіка”.

Оскільки опитування стосувалося не політики, а управління, постає питання щодо можливості використання цих даних та їх інтерпретації в зазначеному контексті політичної культури. Але управління є відносинами субординації, підпорядкування, тобто відбивають структуру владних відносин. Політика – також сфера саме владних відносин і владних структур. Таким чином вважаємо важливим екстрапольовання отриманих даних та інтерпретацію на сферу політичної культури.

Серед коментарів, які дозволили з цього питання опитувані, є на наш погляд ключові, так що відбивають архетипи української політичної культури (культури владного підпорядкування) У жінок “Стереотипи сучасного керівника – чоловічий образ”. Це інтеріорізоване жінками чоловіче сприйняття владної вертикалі, відносин “підпорядкування – домінування”: чоловік - зверху.

Аналогічний і “автохтонний” – чоловічий погляд на жінку: бути “зверху” (панувати над чоловіками) не її справа. (“Жінок-чоловіків не сприймаю”).

Чоловіки відмовляють жінкам у праві на владу на підставі того, що вважають їх надто емоційними (порівняно з чоловіками), менше виваженими (порівняно з чоловіками), менш рішучими (порівняно з чоловіками), менш працездатними, менш надійними (порівняно з чоловіками). Тобто означені якості вважаються а) безперечно позитивними; б) втілюваними у більшому ступені саме чоловікам, так би мовити монополізованими чоловічою статтю.

Власне опитування, проведене автором статті в 2003 році, дало дещо інші відповіді (при тому ж числі респондентів) на таке ж питання: позитивно поставилося до жінки-керівника 35,6% жінок і 13,2% чоловіків.

Ці позитивні зрушення в політичній культурі України кануну Помаранчевої революції у гендерній площині знайшли своє втілення і в складі новоствореного Кабміну – у вищій ланці виконавчої влади водночас присутні дві жінки: Ю. Тимошенко, яка обіймає вищу у цій структурі посаду – прем’єр-міністра, і О. Білозір – міністр культури. Тож “лед тронулся, господа присяжные заседатели!”

Висновки. Отже, автор доходить висновку, що еволюція політичної культури України точки зору її гендерного аспекту за роки незалежності відбувалася від актуалізації маскульніні політичних стереотипів (на початку дев’яностих років) у бік поступового, хоча і повільного формування установок терпимого ставлення (причому як чоловіків, так і самих жінок) поміркованого сприйняття жінки як суб’єкта політичної діяльності, носія політичної влади, що призвело до появи на політичному небосхилі країни сильних політичних особистостей – жінок.

Використана література:

1. Михальченко М. “Політична культура” – Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник. – К.-Х., 1997. – С. 283.
2. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: 1997. – С. 263.
3. Головаха Е. Политическая культура населения Украины. – К.: 1993. – С. 3.
4. Бебик В., Головатий М.Ф., Рекхало В.А. Політична культура сучасної молоді – К.: 1996. – С. 12.
5. Говоруха С. Теоретико-методологічні засади вивчення феномену політичної культури: у пошуках холистичного підходу – Людина і політика, №4. – 2003. – С. 135-141.
6. Пархоменко Т.С. Гендерна культура українців: до постановки питання. – Українознавство. – №4. – 2002.